

DE SERIE ALS LITERAIRE SMAAK- MAKER

Lisa Kuitert: *Het ene boek in vele delen*. De Uitgave van Literaire Series in Nederland 1850-1900. De Buitenkant, Amsterdam, 1993.

'Zooveel menschen die niet lezen of schrijven kunnen, zooveel domme mannen en vrouwen heeft men in de Maatschappij te wachten, en wat men met domheid al uit te staan heeft, dat weet iedereen, behalve de domoor zelf.' Dit is geen citaat uit een pamflet waarin met spellinghervormers wordt afgerekend, maar het is een uitspraak van een negentiende-eeuwse uitgever die een serie aan de man wilde brengen met behulp van een maatschappelijk argument. Lisa Kuitert liet deze wervende woorden afdrukken als blurbtekst op haar prachtig uitgegeven proefschrift over literaire series in de vorige eeuw.

Gek genoeg is aan de vierhonderd series, waaronder tweehonderd twintig literaire, die in de tweede helft van de negentiende eeuw verschenen, tot nu toe weinig aandacht besteed. Volgens geleerde opvatting zou Nederland te klein zijn om succesvolle series te exploiteren, terwijl Kuitert in haar helder geschreven studie laat zien dat er bijna geen onderdeel van het boekenaanbod *niet* in serievorm verkrijgbaar was.

Een serienaam groeide vaak uit tot een merknaam met een vaste klantenkring. Klassieken werden in serie-

vorm uitgebracht omdat ze prestige genoten, maar ook omdat ze vrij van auteursrechten waren. Het effect van deze praktijk was, dat series een belangrijke invloed hadden op de manier waarop er tegen de klassieken werd aangekeken. En dat niet alleen: de vaderlandse schrijvers uit de zeventiende eeuw werden tot klassiekers gecanoniseerd.

Kuitert heeft de boeken uit series naar inhoud en invloed onderzocht. Onder dit laatste moet verstaan worden dat haar aandacht meer naar de lezers dan naar de auteurs van de geselecteerde titels is gegaan. We weten nu dat series zich op het publiek richtten, dat zich door beschaving en ontwikkeling wilde onderscheiden van andere groepen, en tegelijkertijd waren ze bedoeld om beschaving te verspreiden. Ook de organisatie achter serievorming heeft zij uitputtend uitgeplozen. Dat zulks nog knap ingewikkeld was, blijkt alleen al uit de definiëring van het begrip serie. Minutieus – haar boek bevat tientallen pagina's bijlagen en bijna duizend noten – legt zij uit hoe ingewikkeld het boekenvak door belasting- en postwetten kon zijn. In 1848 kwam het zelfs tot een rechtzaak over de vraag of een uitgave als boek of als tijdschrift bestempeld moest worden. De belastingontvanger omschreef een uitgave zonder slot als tijdschrift. De uitgever echter betoogde dat zijn uitgave niet aan regelmatige verschijning gebonden was en dus geen tijdschrift kon zijn. Ook het feit dat hij geen abonnementen aan- nam, sterkte hem in deze opvatting.

De rechter stelde de uitgever in het gelijk. Wellicht ook vanwege het praktische inzicht dat belastinginspecteurs anders voortaan de hele dag boeken moesten gaan zitten lezen om te controleren of ze wel 'afliepen'.

De literaire serie had voor uitgevers het voordeel van een verborgen verleider: wie eenmaal een deel aangeschaft had, zou ook het volgende willen hebben. De eerste Nederlandse serie verscheen in 1819 bij M. Westerman. De uitgever sprak zelf niet van een serie, maar door het kleine formaat en de uniforme uitvoering van de uitgaven is te zien dat ze bij elkaar hoorden.

Series namen de taak van het eenkeuze-maken-uit-het-aanbod over van leraren, leesgezelschappen en opvoeders. Door het toenemend aantal publikaties (1856: 1859 titels; 1876: 2225 en in 1896: 2717) werd die taak steeds zwaarder. Juist voor publiek dat niet gewend was te lezen. Redacteuren van series voelden een grote verantwoordelijkheid voor het onderwijs waar ze zelf dikwijls ook werkten. Jacob Cats vertoonde een 'kwaalijk bedwongen geilheid' en kluchten lagen moeilijk, omdat op sommige scholen al vrouwelijke leerlingen stonden ingeschreven. Uitgever Kru-seman kreeg van M.P. Lindo het advies om in de inleiding van zijn serie Buitenlandsche Klassieken te schrijven dat het geen boeken voor dames zijn, 'dan lezen zij het zeker'. Lindo realiseerde zich dat hij in een preutse tijd leefde. Over *Tom Jones* van H.

Fielding oordeelde hij: 'Hier en daar wat schuins voor de 19de eeuw.' 'Het ene boek in vele delen' kwam tegemoet aan de roep om nationalisme en saamhorigheid. Een collectie Nederlandse klassieken was als een 'band, die onze geheele Letterkunde samensnoert'. Wel was een probleem dat teksten in series – minder dan in bloemlezingen – geschoond konden worden van scabreuze passages, al was het natuurlijk mogelijk 'de ergste uitdrukkingen te verzachten'.

De invoering van de op stoom werkzame snelpersen en de aanwending van de stereotypie maakten het drukken in hoge oplages relatief goedkoop. Toen vervolgens met de uitvinding van de linnen band een boek voordelig ingebonden kon worden, waren de materiële voorwaarden daar om de serie tot een succes te maken. Na de aanleg van de eerste spoorlijn in 1839 nam de reisliteratuur een hoge vlucht en populair bleef de negentiende-eeuwse tijdspassing om tijdens de wandeling te lezen. De werkende stand werd gelokt door lezen als vrijetijdsbesteding te propageren. Het aantal titels met een verwijzing naar de zondag was daarom groot.

Prospectussen hoefden niet meer voor één boek gemaakt te worden, maar voor een heleboel tegelijk. Ze werden in koffiehuisen en spoorwegstations verspreid. Het abrupt ophouden van een spannende tekst moest lezers naar de boekhandel doen snellen om het hele boek te kopen. Ook het geven van cadeaus bij aankoop van een boek

werd na 1850 usance. Soms gingen geschenken gepaard met een loterij. Pendules, piano's en zelfs villa's werden als hoofdprijs vergeven. Aan de dure series hadden meubelmakers aardig wat werk, omdat ze geleverd werden in een 'elegant' kastje waarin zich een laadje bevond voor potloden en andere kleinoden.

In de eerste helft van de negentiende eeuw bestond een groot tekort aan betaalbare uitgaven van klassieken. Bredero en Van Effen waren zelfs helemaal niet meer te krijgen. Tijdens de Wereldtentoonstelling van 1851 in Londen was schrijnend duidelijk geworden dat men in het buitenland een grote voorsprong had (op Nederland) wat betreft de uitgave van oude literatuur. Een jaar later waren er al drie nieuwe Nederlandse series op touw gezet. Uitgevers speelden in op de maatschappelijke verantwoordelijkheid van geletterden. De Erven F. Bohn zetten op hun wervingsfolder bij de serie Drie Dichters, dat bij tegenvallende verkoop het project toch doorgang zou vinden.

De bekendste serie die in 1852 begon, was Klassiek, Letterkundig Panthéon. Dat de reeks aanvankelijk een reputatieprobleem had, doordat redacteur J. van Vloten de gewoonte had wat hij niet begreep uit de uitgaven te schrappen, heeft niet kunnen verhinderen dat Panthéon na de onderwijswetsveranderingen van 1863 snel op de scholen ingeburgerd raakte en tot op de huidige dag verschijnt.

Maar er verschenen ook idealistische series zoals de Bibliotheek van Nederlandsche Schrijfsters. De veronderstelling was dat 'een periodieke verschijning van Werken van Vrouwen onze belletrie zal bevorderen en verlevendigen, en dat menige landgenootte daardoor zal aangemoedigd worden haar verborgen gave in het licht te stellen en te doen schitteren'. Toch werkten series niet vernieuwend. Aan de Tachtigers bijvoorbeeld wilden redacteuren hun vingers niet branden. Zij moesten tot in onze eeuw wachten op hun klassieke status.

Vertaalde boeken kwamen soms zonder auteursnaam in een serie en vreemd genoeg ontstond ook een hausse aan onvertaalde contemporaine literatuur. Kuitert weet daar twee oorzaken voor aan te voeren. Moderne talen werden intussen op de scholen onderwezen én uitgevers zagen al aankomen dat Nederland zich bij de Berner Conventie moest aansluiten, zodat het snel was afgelopen met het gratis overnemen van buitenlandse romans. Die aansluiting wisten ze overigens tot 1912 tegen te houden.

Literaire series, vooral de goedkope, hebben democratiserend gewerkt in een periode dat Engeland de Library of Useful Knowledge en Nederland de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in dienst stelden van een sobere hardwerkende arbeidersklasse. Maatschappelijke denkbeelden waren drijfveren om het lezen te stimuleren. Een eeuw later wordt literatuur, geloof ik toch, eerder gezien als een

vorm van aangename maar useless knowledge, hetgeen tegelijk een alarmerende en geruststellende situatie genoemd kan worden.

Hans Renders